

Mattias Bengtsson

Utanförskapet och underklassen

Mot en selektiv välfärdspolitik

Det finns en utbredd föreställning om att arbetarklassen har upphört i och med industrisamhällets försvinnande och blivit en anakronism i det post-industriella samhället. Det kollektiva dramat är över – klassamhället har svepts in i »alltmer mystifierande slöjor«.¹ Medan arbetarklassen suddas ut, klingar medelklass alltmer självklart.

I samband med 1990-talets ekonomiska kris och efterföljande massarbetslöshet blev också »underklass« mer gångbart i svensk offentlighet.² Ordet för dock i dag en undanskynd tillvaro jämfört med *utanförskap*, som fixerats i det svenska språket – det används »med en självklarhet i media och i talspråk«.³ Inför riksdagsvalet 2006 lanserade Al-

---

1. Göran Greider, *Arbetarklassens återkomst. Om klasskampen, globaliseringen och framstegstanken* (2001), s. 57.

2. Mattias Bengtsson, *Underklass i svensk offentlighet. En diskursanalys av underklassbegreppets användning* (2002). Svenska forskare har inte tagit underklassbegreppet till sina hjärtan. I stället används begrepp som anses mer vetenskapligt fruktbara och mindre ideologiskt färgade, såsom social exkludering och marginalisering (Tapio Salonen, »Försörjningsfrågor – en introduktion«, i *Socialvetenskaplig tidskrift* nr 1–2 1996, s. 3–6).

3. Tobias Davidsson, »Utanförskapelsen. En diskursanalys av hur

forts på nästa sida

lians för Sverige (härefter alliansen) målsättningen att »bryta utanförskapet«. Moderaterna gjorde en *extreme makeover* genom att framställa sig som »de nya Moderaterna« och »det nya arbetarpartiet«. Partiet skulle återupp-
rätta »arbetets värde« och bekämpa det utanförskap, den dolda massarbetslöshet och den passivisering som det socialdemokratiska systembygget sades ha förorsakat.⁴

Utanförskapet – en zombiekategori

Under valrörelsen 2006 betonade alliansen att Socialdemokraterna hade skapat en »massarbetslöshet« på uppemot 1,5 miljon människor, som sades tillhöra »utanförskapet« – det visade sig vara en vinnande retorik för att erövra regeringsmakten. Utanförskapet som begrepp har dock varit kraftigt ifrågasatt, inte minst på grund av vad som

uppfattats som ett grovt missbruk av statistik.⁵

Vad avser då alliansen med »utanförskapet«? Ordet likställs med bidragsberoende – personer som har mottagit sociala transfereringar som sjukpenning, sjuk- eller aktivitetsersättning (förtidspension), ersättning från a-kassa vid arbetslöshet eller arbetsmarknadspolitiska åtgärder samt kommunalt försörjningsstöd. Dessutom ingår, enligt regeringens finansplan för 2008, dagar under karensperioder samt dagar med sjuklön (som betalas av arbetsgivaren under de två första sjukveckorna). Det totala antalet dagar då man uppbär olika ekonomiska ersättningar räknas sedan samman till så kallade helårsekvivalenter (eller helårsarbetskrafter). Summan sägs motsvara antalet »personer« i utanförskap, vilket således inte är ett reellt antal personer utan en beräkning av förlorad arbetskraft under ett år.⁶ Ordets vaghet gör

---

forts från föregående sida begreppet utanförskap artikulerades i den svenska riksdagsdebatten 2003–2006«, i *Socialvetenskaplig tidskrift* nr 2 2010, s. 150; Maria Oskarson, »Innanförskap och utanförskap som politisk skiljelinje«, i Annika Bergström, Henrik Oscarsson och Lennart Weibull (red.), *I framtidens skugga* (2012). En sökning på ordet »utanförskap« i Mediarkivet för 2010 ger över 5 500 träffar, att jämföra med 150 träffar för 1994. Även alliansens huvudoppositionsparti, Socialdemokraterna, har införlivat ordet i sin vokabulär; se Socialdemokraterna, *På väg mot en kunskapsbaserad ekonomi. Socialdemokraternas budgetmotion 2012* (2011).

4. Per-Anders Forstorp och Brian Palmer, *George W. Reinfeldt. Konsten att göra en extreme makeover* (2007); Magnus Dahlstedt, *Aktiveringens politik. Demokrati och medborgarskap för ett nytt millennium* (2009), s. 42.

5. Bo Jangenäs och Levi Svenningsson, *Innanför »utanförskapet«. Ger alliansregeringen en korrekt bild av »utanförskapet« och vad kan göras åt utslagningen på arbetsmarknaden?* (2008), s. 9.

6. *Ibid.*, s. 8.

»att det inte lämpar sig att användas som ett vetenskapligt begrepp«⁷, och då det »saknar en tydlig definition« och behöver preciseras minskar möjligheterna till »effektiv styrning och uppföljning«.⁸

Att omräkna antalet dagar till helårsekvivalenter, i stället för att räkna andelen människor av kött och blod i marginaliserade positioner, får till följd att ett stort antal i »utanförskapet« har varit arbetslösa eller sjuka enbart under en kortare tid.⁹ Att mäta utanförskapet genom sociala transfereringar innebär att institutionella förändringar påverkar utanförskapets storlek – alliansens förändringar i arbetslöshetsförsäk-

ringen (till exempel skärpta kvalificeringsvillkor, förkortad varaktighet, stegvis sänkt ersättningsnivå, införande av ytterligare två karensdagar, oförändrat maxbelopp, höjda egenavgifter, avskaffat studerandevillkor)¹⁰ har automatiskt minskat utanförskapet, oavsett förändringarnas effekter på sysselsättning och arbetslöshet. Ett mer generöst välfärdssystem med en mer utbredd grundtrygghet, som det i Sverige, skapar därigenom ett relativt sett större utanförskap än systemen i länder med mindre generösa sociala förmåner och lägre sysselsättning.¹¹ Det som mäts är huvudsakligen ett »innanförskap«:

7. Susanna Alm, Olof Bäckman, Anna Gavanas och Johanna Kumlin, *Utsatthetens olika ansikten. Begreppsöversikt och analys* (2010), s. 20.

8. Riksrevisionen, *Utanförskap och sysselsättningspolitik. Regeringens redovisning* (2008), s. 8.

9. Till exempel skulle 26 personer som var för sig varit sjukfrånvarande under en tidsperiod av två veckor motsvara en helårsarbetskraft, personer som utifrån en nykter bedömning inte kan sägas vara exkluderade från arbetsmarknaden, men vilkas sjukdagar bidrar till totalsumman. För att ytterligare understryka problematiken skulle utanförskapet minska om influensaepidemier under ett år vore mindre omfattande än under föregående år! (Jangenäs och Svenningsson, *Innanför »utanförskapet«* (2008), s. 10). En annan central problematik är att inte all arbetslöshet mäts, utan enbart den som är ersättningsgrundande från arbetslöshetsförsäkringen (Riksrevisionen, *Utanförskap och sysselsättningspolitik* (2008), s. 37). En viss dubbelräkning förekommer också då det i gruppen med kommunalt försörjningsstöd »finns många som antingen är arbetslösa eller sjukskrivna« (ibid., s. 44).

10. Tommy Ferrarini, Kenneth Nelson, Joakim Palme och Ola Sjöberg, *Sveriges socialförsäkringar i jämförande perspektiv. En institutionell analys av sjuk-, arbetsskade- och arbetslöshetsförsäkringarna i 18 OECD-länder 1930 till 2010* (2012).

11. Folkpartiet har lanserat ett alternativt, mångdimensionellt utanförskapsbegrepp i och med kartläggningen av så kallade »utanförskapsområden«. Partiets synsätt har tydligt släktskap med amerikanska teorier om fattigkulturer: utanförskapskulturen är en kultur som »i sig blir självförstärkande och där människor till slut införlivar utanförskapet i sin egen identitet« (Folkpartiet, *Utanförskapets karta. Arvet efter Mona Sablin* (2008), s. 6). Se även Alm med flera, *Utsatthetens olika ansikten* (2010) och Davidsson, »Utanförskapelsen« (2010).

[...] »utanförskapet«, såsom det redovisats av alliansregeringen i finansplanen för 2008, har helt enkelt i huvudsak visat vara det »innanförskap« som välfärdssamhället med solidariskt finansierade trygghetssystem är tänkt ska vara när möjligheten till förvärvsinkomster fallit bort till följd av funktionshinder, sjukdom, arbetsskada eller arbetslöshet.¹²

Utanförskapet kan härigenom ses som ett exempel på en »zombiekategori« – liksom en levande död är utanförskapet en innehållslös och vetenskapligt »död« kategori, som dock reproduceras i offentligheten och hämtar näring ur tidigare diskurser om socialt utsatta grupper, såsom underklassdiskurserna.¹³

Underklass i en amerikansk kontext¹⁴

Genom den västerländska historien har det förekommit olika försök att klassificera individer och grupper som symboliserar ett hot mot den sociala ordningen

och som måste kontrolleras och disciplineras för att bli värdiga mottagare av samhällets stöd, till exempel *marginaliserade grupper/strata, exkluderade grupper, trasproletariatet, den överflödiga befolkningen, de socialt utstötta och de farliga klasserna*.¹⁵ Ett historiskt exempel är hur *workhouses* i Storbritannien användes för att sortera ut de värdiga fattiga, som uthärdade de avskräckande livsvillkoren inom institutionens väggar med hård disciplin, nödortfigt uppehälle, påtvingat arbete samt kroppsgaga, gentemot de andra, de hopplöst förtappade lata individer som försöker maskera sin ovilja mot att lönearbeta. De senare grupperna stämplades som »ovärdiga fattiga« och ansågs inte vara förtjänta av samhällets stöd.¹⁶

Ordet underklass användes för första gången i modern amerikansk samhällsvetenskap av Gunnar Myrdal.¹⁷ Den bristande ekonomiska och politiska samordningen vid de återkommande ekonomiska recessionerna hade lett till att en underklass växt fram, vad som beskrevs som ett »eländigt bottenskiakt« utestängt

12. Jangenäs och Svenningsson, *Innanför »utanförskapet«* (2008), s. 9.

13. Jämför Ulrich Beck, »Zombie Categories. Interview with Ulrich Beck«, i Ulrich Beck och Elisabeth Beck-Gernsheim (red.), *Individualization. Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences* (2002).

14. För vidare läsning om den moderna anglosaxiska underklassdebatten, se Bengtsson, *Underklass i svensk offentlighet* (2002).

15. Kirk Mann, *The Making of an English »Underclass«? The Social Divisions of Welfare and Labour* (1992); Lydia Morris, *Dangerous Classes. The Underclass and Social Citizenship* (1994).

16. Zygmunt Bauman, *Work, Consumerism and the New Poor* (1998), s. 12–13, 88; Frances Fox Piven och Richard A. Cloward, *Regulating the Poor. The Functions of Public Welfare* (1971), s. 33 ff.

17. Gunnar Myrdal, *Amerikas väg. En uppfördran till överflödssamhället* (1963).

från samhällsgemenskapen.¹⁸ Med demokratiseringen av skol- och utbildningsväsendet hade de som befann sig över denna klassgräns erhållit allt större reell frihet och mer likartade chanser, men de som befann sig under densamma hade fastnat i en »ond cirkel«. Myrdal anlade ett strukturellt perspektiv i sin förklaring av arbetslösheten, men det utmynnade ändå i en ökad demoralisering av de fattiga. Han kritiserade förslag på kraftigt ökade arbetslöshetsunderstöd, då han ansåg det vara ohälsosamt och nedbrytande att leva på understöd under en längre tid.¹⁹ På detta sätt blev tankefiguren om »bidragsberoende« kopplad till underklassens lott.

Samtida med Myrdal var forskning- en om »fattigkulturer«, huvudsakligen företrädd av två amerikaner, journalisten Michael Harrington och antropologen Oscar Lewis, som studerade fattigdomen på landsbygden i Mexiko respektive Puerto Rico. Det var Lewis som myntade och förde in begreppet i samhällsvetenskaplig forskning och den offentliga vokabulären. Historien hade visat att de fattigas gemensamma sociala identitet fungerar som resurs, då

organiserad kamp och klass- eller rasmedvetenhet kan bidra till att förbättra svåra sociala förhållanden.²⁰ Trots att Lewis forskning syftade till att stödja en interventionistisk socialpolitik, har »fattigkultur« ofta satts i samband med individens antisociala beteende och med den alternativa kultur och bristande sociala integration som de anses reproducera genom sitt avvikande beteende.²¹

Enligt Michael Harringtons uppfattning hade de fattiga fastnat i en ond cirkel efter att ha blivit födda av fel föräldrar, i fel landsdel eller i fel etnisk grupp. Uppväxtvillkoren var så begränsande att inte ens den starkaste vilja eller moral räckte för att lämna »det andra Amerika« – fattigdomen hade blivit ett levnadssätt, en institution, en kultur, till och med en världsbild.²² Genom att betona kultur och psykologi hos de fattiga förlade Harrington problemdiskussionen på individnivå.

Från och med 1980-talet blev fattigdomsfrågan alltmer brännande genom den högeroffensiv då underklassbegreppet fick sitt stora genomslag – liberalerna var dåligt rustade då de undvikit frågan under en längre tid.²³

18. Ibid., s. 52.

19. Ibid., s. 59.

20. John Andersen och Jørgen Elm Larsen, »Underklassen – den nye farlige klasse?«, i *Social Kritik* nr 37 (1995), s. 65.

21. Ibid.; Lars Svedberg, *Marginalitet. Ett socialt dilemma* (1995).

22. Michael Harrington, *The Other America. Poverty in the United States* (1962), s. 14–17.

23. Sven-Axel Månsson, »Den internationella underklassdebatten – vad kan vi lära?«, i *Soci- alvetenskaplig tidskrift* nr 1–2 1996, s. 11.

Underklass kopplades till bidragsberoende och argument för att begränsa federala sociala utgifter hämtades inte minst från verket *Losing Ground* av statsvetaren Charles Murray.²⁴ Enligt Murray, som har beskrivits som »en av den amerikanska högerns mest inflytelserika debattörer«,²⁵ ska 1960-talet ses som ett paradigmskifte i amerikansk socialpolitik med upptäckten av den »strukturella fattigdomen« – individuella orsaksförklaringar började ogiltigförklaras och ses som reaktionära.²⁶ En politik som gör alla fattiga till offer leder till en homogenisering, och åtskillnaden mellan »värdiga« och »ovärdiga« fattiga upphävs. Det finns inte längre något sätt att stämpla någon som ovärdig, vilket Murray vänder sig kraftigt emot.²⁷

Murray argumenterar för en minimal välfärdsstat med hänvisning till att välfärdsreformer skapar en underklass. Borttagna arbetsincitament undergräver arbetsmoralen – med sociala bidrag lönar det sig inte längre att arbeta. Normer om självförsörjning och personligt ansvarstagande suddas ut och

bidragen skapar en beroendekultur. När arbetsviljan upplöses motverkas ett stabilt familjeliv, vilket leder till ett demoraliserat levnadssätt hos innerstädernas minoriteter. De sägs då utveckla ett passiviserat beteende, som fördjupar den så kallade fattigdomscykeln.²⁸

Vid sidan av Murray är statsvetaren Lawrence M. Mead en huvudfigur inom den amerikanska underklassdebatten (och liksom Murray kopplad till den konservativa tankesmedjan The American Enterprise Institute for Public Policy Research). Mead vill se ett nytt medborgarskapsbegrepp med ökade skyldigheter, men till skillnad från Murray accepterar han *big government*, en stark stat. Över hans tänkande vilar samtidigt en stark paternalism – fattiga människors sociala problem ska lösas genom utökad statlig kontroll.²⁹ Liksom hos Murray står konflikten mellan bidrag och arbete. Staten ger för mycket av det förstnämnda och kräver för lite av det sistnämnda – människor sägs ha förlorat arbetsförmågan och förmågan att fullgöra normala medborgerliga plikter. Staten borde i stället

24. Andersen och Elm Larsen, »Underklassen – den nye farlige klasse?« (1995), s. 67; Charles Murray, *Losing Ground. American Social Policy, 1950–1980* (1994).

25. Thord Eriksson, »Vart tar medelklassen vägen?«, i *Dagens samhälle* nr 43 2011, s. 16–19.

26. Charles Murray, *Losing Ground* (1994), s. 41 ff.

27. *Ibid.*, s. 182.

28. *Ibid.*; se även Rosemary Crompton, *Class and Stratification* (2008), s. 140; Loïc Wacquant, *Punishing the Poor. The Neoliberal Government of Social Insecurity* (2009).

29. Morris, *Dangerous Classes* (1994), s. 77; Andersen och Elm Larsen, »Underklassen – den nye farlige klasse?« (1995), s. 67 f.

tvunga de behövande att arbeta – medlet för pånyttfödelse av det som beskrivs som innerstädernas »förlorade befolkningar«.³⁰

Legitimering av en selektiv välfärdspolitik

I den underklassdiskurs som bland annat återfinns hos Murray har välfärdsstatens alltför generösa sociala ersättningar och bidrag resulterat i ökad ojämlikhet och *skapandet* av en underklass. Bidragsberoende och arbetsmoral blir i en sådan diskurs centrala tankefigurer. Alliansens politik vilar i dag på liknande ideologisk grund.³¹ Utanförskapet, som i regeringens endimensionella förståelse kopplas till bristande arbetsmarknadsdeltagande, anses vara ett resultat av bidragsberoende. Enligt finansminister Anders Borg låser välfärdsystemet långsiktigt »fast människor i utanförskap«. Folkpartiets tidigare partiledare Lars Leijonborg uppfattar bidragsberoende som »det värsta gisslet för dem som lever i ett utanförskap«.³² I stället för en arbetslinje integrerad med en soli-

dariskt finansierad inkomstrygghet vid sjukdom och arbetslöshet, har alliansen ställt en »arbetslinje« mot den »bidragslinje« som Socialdemokraterna sägs ha skapat med en alltför generös, kravlös välfärdspolitik. Alliansen målar härigenom upp bilden av ett nollsummespel – enligt det rådande hegemoniska ekonomiska tänkandet uppfattas välfärd som en fråga om »utgifter« och inte som en fråga om »fördelning« eller »investeringar«.³³ Detta har legitimerat en genomgripande omvandling av skatte- och transfereringssystemen.³⁴

Liksom amerikanska nyliberala och nykonservativa anser att en alltför generös socialpolitik skapar en underklass, menar alliansen att det svenska välfärdssystemet tvingar in människor i ett utanförskap. Konsekvensen av att bryta med utanförskapet blir samtidigt ökat marknadsberoende, eller varufiering av människors arbetskraft; individens möjligheter att upprätthålla en socialt acceptabel levnadsstandard oberoende av arbetsmarknadsdeltagande blir begränsade.³⁵ Diskursens logik gör det otänkbart »att minska fattigdom med

30. Michael B. Katz, »The Urban »Underclass« as a Metaphor of Social Transformation«, i Michael B. Katz (red.), *The »Underclass« Debate. Views from History* (1993), s. 16.

31. Se Davidsson, »Utanförskapelsen« (2010), s. 164–165; Eriksson, »Vart tar medelklassen vägen?« (2011).

32. Davidsson, »Utanförskapelsen« (2010), s. 158–159.

33. Forstorp och Palmer, *George W. Reinfeldt* (2007), s. 55.

34. Mattias Bengtsson, *The National Governance of Integrated Social Cohesion Policy. National Report Sweden* (2012).

35. Gösta Esping-Andersen, *The Three Worlds Of Welfare Capitalism* (1990), s. 37.

hjälp av höjda bidrag«. ³⁶ Ett gemensamt samhällsansvar och en solidariskt skattefinansierad välfärd ska krympa till förmån för ett ökat ansvar hos såväl individer som familj och civilsamhälle. ³⁷ Det senare uttrycks i statsminister Fredrik Reinfeldts svar om hur de som har tvingats lämna a-kassan, till följd av bland annat kraftigt höjda egenavgifter, ska försörja sig när »krisen står för dörren«:

[...] det som händer är att människor hittar andra grunder för sin försörjning om det inte blir genom a-kassan [...] Man får stöd och hjälp av sina föräldrar, sin partner eller på annat sätt. Sist och slutligen finns det ju andra trygghetssystem som fångar upp människor. ³⁸

Att underklassdiskursen om välfärdsstatsberoende har blivit slagkraftig i USA är inte förvånande, då landet är ett exempel på en liberal välfärdsstatsregim ³⁹ med en marginell socialpolitisk modell ⁴⁰ och en selektiv välfärdspolitik, där olika behovsprövade program är centrala. ⁴¹ En-

ligt statsvetaren Bo Rothstein är skilda välfärdspolitiska system, generella eller selektiva dito, grundade i olika »moraliska logiker«. Den generella välfärdspolitiken tar sikte på vad som är »allmänt rättfärdigt« när det gäller medborgarna och ska »försöka förse medborgarna med *grundläggande resurser* efter principen om *lika omtanke och respekt* för att de skall bli någotsånär likställda vad gäller deras grundläggande förmåga att handla som autonoma medborgare i samhället«. ⁴² Hela medborgarkollektivets problem uppmärksammas, vilket inte är fallet vid en selektiv välfärdspolitik, där man gör skillnad mellan olika samhällsgrupper och koncentrerar sig på hur problemet med »de andra« ska lösas. I stället för vad som är *allmänt rättfärdigt* handlar det om vad som är *särskilt nödvändigt* för de behövande. Detta särskiljande och den gränsdragningsproblematik som uppkommer i samband därmed – dels var gränsen ska dras mellan behövande och ickebehövande, dels huruvida de behövande är individuellt ansvariga för sin prekära situation och därigenom

36. Davidsson, »Utanförskapelsen« (2010), s. 166.

37. Forstorp och Palmer, *George W. Reinfeldt* (2007).

38. Fredrik Mellgren, Lena Hennel och Hannes Delling, »Fem år med alliansen. Reinfeldt-intervju«, *Svenska Dagbladet* den 20 oktober 2011.

39. Esping-Andersen, *The Three Worlds Of Welfare Capitalism* (1990).

40. Walter Korpi och Joakim Palme, »Robin Hood, Matteus eller strikt likhet? En jämförande studie av välfärdsstatens institutioner och strategier för att minska ojämlikhet och fattigdom i västländerna«, i *Sociologisk forskning* nr 1 1999.

41. Bo Rothstein, *Vad bör staten göra? Om välfärdsstatens moraliska och politiska logik* (1994).

42. *Ibid.*, s. 190.

förtjänar samhällets stöd eller inte – resulterar ofta i stigmatisering.⁴³

I välfärdssystem särskilt inriktade mot selektiva välfärdsarrangemang blir skiljelinjen mellan »vi« och »dem« skarpare, vilket leder till en socialpolitisk diskurs om ansvar och moral hos förmånmottagarna.⁴⁴ Därigenom kan tankefiguren om värdiga och ovärdiga fattiga lättare slå rot, liksom ord som bidragsberoende, som »för tankarna till missbruk, lathet och passivitet«.⁴⁵ Ordet bidragsberoende fungerar dessutom beslöjande, då en stor del av dem som räknas till utanförskapet bidrar till sin egen försörjning och får ersättningar från socialförsäkringssystemen – det handlar med andra ord inte om bidrag, utan om försäkringar finansierade av arbetsgivaravgifter och skatter. Den offentliga sektorn kan på detta sätt ses som ett försäkringsbolag.⁴⁶ Principen om generell välfärdspolitik har varit framträdande i det svenska välfärdssystemet, men med välfärdspolitiska diskurser om *utanförskap skapat genom bidragsberoende* framträder tydligare den selektiva välfärdspolitikens moraliska logik.⁴⁷

Hur kategorier som avviker från det normala förklarar, används och hanteras ser olika ut i olika samhällen. Människor som förs till utanförskapet bidrar till att reproducera den sociala ordningen och dess grundläggande normer, i detta fall arbetsmoralens prerogativ. Vid sidan av den passivitet som »bidragsberoende« personer sägs genomlida – »bidragsberoendet är det värsta gisslet för dem som lever i ett utanförskap« – bleknar de mödor som den normföljande, »icke bidragsberoende« arbetande delen av befolkningen upplever – såsom ökade krav på flexibilitet och stressigare arbeten. Ökade medborgerliga skyldigheter formuleras som ett nödvändigt medel för att befria människor från ett passivt bidragsberoende – statlig kontroll och disciplinering kan då framställas som en fråga om moralisk skyldighet och som en välgörande handling.⁴⁸

Klasskonflikter inom parentes

Med alliansens övergripande mål att »bryta utanförskapet« går den huvudsakliga gränsdragningen eller konfliktlinjen inte mellan *arbete och kapital*,

43. Ibid., s. 192–193.

44. Stefan Svallfors, *Sidospar: Essäer om klass och politik* (2000), s. 46.

45. Davidsson, »Utanförskapet« (2010), s. 152.

46. Forstorp och Palmer, *George W. Reinfeldt* (2007), s. 97.

47. Jämför bidragsbrottslagens införande och en förstärkt retorik om bidragsfusk under 2000-talet. Se exempelvis Björn Johnson, *Kampen om sjukfrånvaron* (2010); Ragnar Lundström, *Den kalkylerande medborgaren. Bidragsfusk i svensk välfärdsdebatt 1990–2010* (2011).

48. Jämför Bauman, *Work, Consumerism and the New Poor* (1998), s. 86–87.

49. Dahlstedt, *Aktiveringens politik* (2009), s. 40.

utan mellan *arbete och utanförskap*.⁴⁹ Liksom ordet underklass »är berövat all den potentiella handlingskraft och de politiska löften om en mer rättvis värld som begreppet arbetarklass var uppladdat med«⁵⁰, är utanförskapet ett passivt, aktörslost tillstånd – inte en aktörsstyrd kollektiv gemenskap. Begreppet är ickerelationellt, det används inte för att beskriva och förklara en uppsättning sociala relationer utan används snarare som en stigmatiserande etikett.⁵¹ En politik som dessutom ökar skillnader mellan friska förvärsarbetande och dem som räknas in i utanförskapet, genom till exempel sänkt skatt på arbete (jobbskatteavdraget) och nedskärningar i sociala ersättningar och bidrag, upplöser intressegemenskapen mellan »den brett definierade arbetarklassen«⁵² och medelklassen. Den tenderar därigenom att »skapa intressegemenskap mellan de bättre ställda arbetarna och medelklassen mot de lägre skikten av arbetarklassen«.⁵³ Skarpare skiljelinjer mellan

insiders och *outsiders*, som motverkar koalitionsbildning mellan sämre ställda och bättre situerade medborgare, kan resultera både i motstånd mot välfärdsstatens utbyggnad och i mindre omfördelning och ökad ojämlikhet. Politiska partier tvingas anpassa sig till en politik som gagnar *insiders* för att vinna regeringsmakten. Inte minst inom socialdemokratien har den sociala skiljelinjen mellan dem som är innanför och dem som är utanför beskrivits som ett strategiskt dilemma.⁵⁴

Genom sammankopplingen av utanförskap och bidragsberoende osynliggörs också grupper som befinner sig i ett reellt utanförskap och som är utestängda från grundläggande medborgerliga rättigheter. Vad som avses här är framför allt framväxten av nyfattigdom och nya former av social exkludering.⁵⁵ Enligt sociologen Carl-Ulrik Schierup är dagens sociala utestängningsprocesser i mångt och mycket en *rasifierad exkludering*, då de särskilt drabbar flyktingar och etniska

49. Dahlstedt, *Aktiveringens politik* (2009), s. 40.

50. Greider, *Arbetarklassens återkomst* (2001), s. 20.

51. Jämför Crompton, *Class and Stratification* (2008), s. 138 f.

52. Greider, *Arbetarklassens återkomst* (2001), s. 41–43.

53. Korpi och Palme, »Robin Hood, Matteus eller strikt likhet?« (1999), s. 56; Oskarson, »Innanförskap och utanförskap som politisk skiljelinje« (2012).

54. David Rueda, »Insider-Outsider Politics in Industrialized Democracies. The Challenge to Social Democratic Parties«, i *American Political Science Review* volym 99, nr 1 (2005); Oskarson, »Innanförskap och utanförskap som politisk skiljelinje« (2012); se även Korpi och Palme, »Robin Hood, Matteus eller strikt likhet?« (1999), s. 67, 83–85.

55. Carl-Ulrik Schierup, »Diversity« and Social Exclusion in Third Way Sweden. *The »Swedish Model« in Transition, 1975–2005* (2010), s. 4–5.

minoriteter. Det handlar här om särskilt sårbara grupper som har stängts ute från den formella arbetsmarknaden och befinner sig i perifera positioner, i ohälsosamma, tillfälliga och underbetalda jobb, såsom svartarbetande flyktingar, asylsökande och kontraktarbetare. Grupperna i fråga är särskilt sårbara för arbetsgivares exploatering – en reservarmé som är osynliggjord i utanförskapsdiskursen.⁵⁶

Det riktiga utanförskapet, de socialt exkluderade eller socialt marginaliserade, utgör följaktligen osynliga kuggar i dagens flexibla kapitalism. Enligt sociologen David Byrne spelar arbetsmoralen en avgörande roll i kapitalismen som ideologisk ammunition hos politiska och ekonomiska aktörer som vill minimera den gemensamma välfärden, flexibilisera arbetsvillkoren och normalisera låglönejobben.⁵⁷ Med New Labours arbetsmarknadspolitiska program »From Welfare to Work« blev till exempel devisen att vilket jobb

som helst är bättre än inget jobb alls. Det sker en omförhandling av ansvarsfördelningen mellan stat och individ, det vill säga hur rättigheter ska vägas mot skyldigheter och var gränsen ska dras mellan kollektivt och individuellt ansvarstagande. Det handlar om det sociala medborgarskapets räckvidd – under de senaste två decennierna har ett ökat ansvar lagts på individen att vara »anställningsbar« och »aktivera sig« för att bli berättigad till sociala ersättningar.⁵⁸ I exempelvis ett debattinlägg våren 2012 betonar Socialdemokraternas partiordförande Stefan Löfven och dess ekonomisk-politiska talesperson Magdalena Andersson att individen måste ta ökat ansvar för sin anställningsbarhet:

Vi socialdemokrater har ibland varit för dåliga på att betona människors eget ansvar för att göra sig anställningsbara. Samhället ska skapa förutsättningar och möjligheter, men för att det ska fungera

56. Det kan samtidigt betonas att det finns ett tydligt etniskt element i utanförskapsdiskursen. Se till exempel statsminister Fredrik Reinfeldts uttalande om att det inte råder massarbetslöshet i Sverige: »Om man tittar på etniska svenskar mitt i livet så har vi mycket låg arbetslöshet« (TT, »Reinfeldt: Etniska svenskar har jobb«, *Dagens Nyheter* den 14 maj 2012).

57. David Byrne, *Social Exclusion* (1999).

58. Se exempelvis Magnus Hörnqvist, »Disciplinerande aktivering. Den svenska arbetsmarknadens undervåning«, i Mekonnen Tesfahuney och Magnus Dahlstedt (red.), *Den bästa av världar? Betraktelser över en postpolitisk samtid* (2008); Bengtsson, *The National Governance of Integrated Social Cohesion Policy* (2012); Mattias Bengtsson och Tomas Berglund, »Den stora omvandlingen. Svensk arbetsmarknadspolitik under tre decennier«, i *Arbetsmarknad och Arbetsliv* volym 18, nr 3 (2012). Det kan betonas att till och med ledande forskare kring aktiveringspolitik i Europa okritiskt nyttjar begrepp som »välfärdsstatsberoende«; se Rik van Berkel, Willibrord de Graaf och Tomáš Sirovátka (red.), *The Governance of Active Welfare States in Europe* (2011).

måste den enskilde ta sitt ansvar. Alla ska kunna kräva sin rätt, men också göra sin plikt.⁵⁹

En diskursiv förskjutning från »välfärd« till »arbetsplikt« legitimerar i dag en disciplinerande aktiveringspolitik och en politik inriktad mot ökat arbetsutbud och sänkta reservationslöner, det vill säga den lägsta lön som någon är villig att arbeta för.⁶⁰ I alliansens utanförskapsdiskurs går den enda vägen till frihet och social inkludering genom förvärsarbete och »frigörelse« från bidragsberoende. Makt och kontroll över arbetet och den grundläggande konflikten mellan arbete och kapital sätts inom parentes.⁶¹ Med betoningen av skiljelinjen mel-

lan dem som befinner sig »i arbete« och dem som befinner sig »i utanförskap« osynliggörs klass som verktyg för att förklara strukturell ojämlikhet och förmedla grundläggande gemensamma erfarenheter. Så länge som arbetarklassen uppfattas som en anakronism i dagens samhälle motverkas en förståelse av grundkonflikten mellan arbete och kapital. Det är, som författaren och journalisten Göran Greider formulerat saken, »lättare att urskilja arbete-kapital-konflikten i dess många former när arbetarklassen blir synlig som kollektiv«.⁶² Ett första steg vore att överge zombiekategorin »utanförskapet« och i stället begreppsliggöra klass utifrån nya former av social marginalisering.

---

59. Stefan Löfven och Magdalena Andersson, »Människor har eget ansvar för att bli anställningsbara«, *Dagens Nyheter* den 17 april 2012.

60. Christer Persson, Stefan Carlén och Daniel Suhonen, *Bokslut Reinfeldt* (2010), s. 62. Se även Riksrevisionen, *Utanförskap och sysselsättningspolitik* (2008), s. 32.

61. Jämför Mattias Bengtsson, »Olika sidor av klass«, i Maria Oskarson, Mattias Bengtsson och Tomas Berglund (red.), *En fråga om klass – levnadsförhållanden, livsstil, politik* (2010), s. 13–14.

62. Greider, *Arbetarklassens återkomst* (2001), s. 57.